

ЦІННІ ПАПЕРИ ЯК ОБ'ЄКТИ ПРАВА ПРИТРИМАННЯ

Статтю присвячено дослідженню цінних паперів як об'єктів права притримання. Особливу увагу приділено можливості притримання цінних паперів у бездокументарній формі та іменних цінних паперів.

З прийняттям Цивільного кодексу України у 2003 р. (надалі – ЦК України) постала потреба проведення наукових досліджень норм, що містяться у ньому задля кращого їх практичного застосування та можливо подальшого удосконалення законодавства України. Одним із нововведень ЦК України стало закріплення норм про притримання як одного з видів забезпечення виконання зобов'язань. Згідно з ч. 1 ст. 594 ЦК України: «Кредитор, який правомірно володіє речю, що підлягає передачі боржникові або особі, вказаній боржником, у разі невиконання ним у строк зобов'язання щодо оплати цієї речі або відшкодування кредиторів пов'язаних з нею витрат та інших збитків має право притримати її у себе до виконання боржником зобов'язання» [1]. Проте у цій і подальших статтях відсутнє будь-яке уточнення стосовно того, які ж речі можуть бути об'єктом права притримання, особливо чи можуть бути об'єктом права притримання цінні папери?

Частиною 1 ст. 179 ЦК України передбачено, що «речю є предмет матеріального світу, щодо якого можуть виникати цивільні права та обов'язки». У ст. 194 ч. 1 ЦК України закріплено визначення цінного паперу: «Цінним папером є документ встановленої форми з відповідними реквізитами, що посвідчує грошове або інше майнове право і визначає взаємовідносини між особою, яка його розмістила (видала), і власником та передбачає виконання зобов'язань згідно з умовами його розміщення, а також можливість передачі прав, що випливають з цього документа, іншим особам». І хоча визначення цінного паперу подано через термін «документ», однак цінні папери відповідно до законодавства України належать до речей. Статтею 177 ЦК України заохочуються цінні папери до речей, тобто законодавець поширює на цінні папери режим речових прав. Крім того, ч. 2 ст. 194 ЦК України наголошує поширення на цінні папери речового права, вказуючи, що до особи, яка набула право власності на цінний папір, переходять у сукупності усі права, які ним посвідчуються. Аналогічні положення продубльовані і в спеціальному законо-

давстві – ч. 1 ст. 3 та ч. 1 ст. 4 Закону України «Про цінні папери та фондовий ринок» [2].

Проте, на відміну від звичайних речей, корисність цінних паперів визначається не їх природними властивостями і кількістю сертифікатів. Суттю цінних паперів є зобов'язальні відносини. Без них не існує цінного паперу [3, 252]. За правовою природою цінні папери прийнято зараховувати до речей. Хоча це – свідомо фікція, оскільки в цінному папері цінним є не папір, а посвідчене ним право. Цінні папери – це двоєдине утворення «документ-право».

У відносинах щодо цінних паперів проявляється дуалізм речових (права, що складають зміст права власності на цінні папери – володіння, користування та розпорядження) та зобов'язальних (права вимоги до особи, яка розмістила або видала цінний папір) прав про виконання зобов'язань, що слідує із умов розміщення (видання) цінних паперів. Поєднання речових та зобов'язальних прав гармонізовано у законодавчому визначенні цінного паперу. Для позначення передання речових прав законодавець використовує конструкцію «право на цінний папір»; для позначення зобов'язальних прав (прав, що обумовлені умовами розміщення (видання) цінних паперів та/або законодавством) використовується конструкція «права за цінним папером» [4, 246].

Законодавством України, зокрема ч. 3 ст. 195 ЦК України передбачено, що цінні папери можуть існувати в документарній та бездокументарній формі. Закон України «Про Національну депозитарну систему та особливості електронного обігу цінних паперів в Україні» [5] визначає бездокументарну форму цінного паперу як здійснений зберігачем обліковий запис, який є підтвердженням права власності на цінний папір, а документарну форму – як сертифікат цінних паперів, що містить реквізити відповідного виду цінних паперів певної емісії, дані про кількість цінних паперів та засвідчує сукупність прав, наданих цими цінними паперами. Однак, слід зазначити, що єдина зобов'язальна природа цінного паперу дає змогу переводити його з од-

нієї форми в іншу без зміни обсягу прав за цінним папером.

Окрім форм, також існують групи цінних паперів. Зокрема, ч. 1 ст. 195 ЦК України визначає такі групи: «1) пайові цінні папери, які засвідчують участь у статутному капіталі, надають їх власникам право на участь в управлінні емітентом і одержання частини прибутку, зокрема у вигляді дивідендів, та частини майна при ліквідації емітента; 2) боргові цінні папери, які засвідчують відносини позики і передбачають зобов'язання емітента сплатити у визначений строк кошти відповідно до зобов'язання; 3) похідні цінні папери, механізм розміщення та обігу яких пов'язаний з правом на придбання чи продаж протягом строку, встановленого договором, цінних паперів, інших фінансових та (або) товарних ресурсів; 4) товаророзпорядчі цінні папери, які надають їхньому держателю право розпоряджатися майном, вказаним у цих документах».

На основі того, що цінні папери за ЦК України є річчю, на перший погляд, можна говорити про те, що будь-які цінні папери, незалежно від групи та форми, можуть бути об'єктом притримання. Однак, на нашу думку, таке однозначне твердження було б хибним.

Слід відзначити, що в науковій юридичній літературі є дискусійним питання стосовно цінних паперів як об'єктів права притримання. Одні дослідники вважають, що всі цінні папери без будь-яких винятків можуть бути об'єктом права притримання (Л. О. Єсіпова [6, 520], А. Радзівілл [7, 80]). Вагомих аргументів на підтвердження своєї думки вони не наводять. Дослідники виходять із того, що цінні папери належать до речей, а тому можуть бути об'єктом права притримання, незалежно від форми чи групи. Інші вчені не визнають здатність цінних паперів бути притриманими (зокрема, А. В. Кузнецов [8, 115]). Третя група правників (і їх більшість) визнають можливим об'єктом притримання лише цінні папери у документарній формі існування (зокрема, Д. Калімов [9, 12], В. А. Рібаков, М. В. Южанін [10, 24], Л. М. Якушина [11, 11]). Така ситуація пояснюється певними унікальними властивостями цінних паперів, які обумовлюють їх специфічну правову природу.

Саме на основі природи цінних паперів, більшість дослідників визнають можливість притримання цінних паперів лише у документарній формі існування і заперечують таку можливість щодо цінних паперів у бездокументарній формі існування. Зокрема, Д. Калімов аргументує свою точку зору тим, що об'єктом права притримання, за загальним правилом, можуть бути тільки речі, тобто матеріально, фізично відчутні об'єкти. Тому не є речами, а відповідно їй не можуть бути

об'єктом притримання ... бездокументарні цінні папери, оскільки вони не є матеріальними, фізично відчутними об'єктами [12, 12]. С. В. Сарбаш, зокрема, пояснює свою позицію тим, що передання таких цінних паперів, як і інших майнових прав, здійснюється шляхом цесії [13, 155–156]. Т. М. Карнаух теж вважає, що об'єктом права притримання можуть бути лише цінні папери у документарній формі [14, 15]. Вважаємо за слушне погодитися з думкою цих науковців.

На підставі викладеного сновною характеристикою права притримання є можливість володіти певним об'єктом боржника. Згідно з ч. 1 ст. 317 ЦК України зміст права власності полягає у праві володіння, користування та розпорядження своїм майном.

Володіння, як один з компонентів правомочностей власника в сучасній літературі розкривається по-різному, як:

- а) законна можливість мати в себе дане майно, утримувати його в своєму господарстві (фактично панувати над ним, рахувати на своєму балансі тощо) [15, 229];
- б) юридично забезпечена можливість господарського панування власника над річчю [16, 296];
- в) реальне панування над майном [17, 171];
- г) юридично забезпечена можливість власнику мати майно у своєму віданні, у сфері свого фактичного господарського впливу [18, 19].

Слід зауважити, що до цінних паперів на пред'явника (в документарній формі існування) та ордерних цінних паперів можна застосувати будь-яке з наведених визначень. Сумнів може викликати лише володіння цими цінними паперами шляхом постановки їх на баланс юридичної особи. Очевидно, що бухгалтерський облік вказаних цінних паперів не повинен мати жодного значення у разі, якщо особа має сертифікати цінних паперів на пред'явника або сертифікат ордерного цінного паперу з відповідним індосаментом.

Труднощі викликає володіння іменними емісійними цінними паперами. При «документарній» формі існування цінного паперу права, що ним закріплені, посвідчуються сертифікатом цінних паперів. Однак сертифікат цінного паперу не можна вважати цінним папером. Він є лише формою існування цінного паперу, похідною від нього. Змістом цінного паперу є посвідчені ним права, які переходять з однієї форми існування в іншу. Довести той факт, що сертифікат цінного паперу не є цінним папером, можна від супротивного.

1. Наприклад, особа загубила сертифікат іменних емісійних акцій і звернулася на підставі п. 1 розділу II «Функції реєстроутримувача» або п. 16 розділу VII «Порядок ведення системи реєстру» Положення про порядок ведення

реєстрів власників іменних цінних паперів, затвердженого рішенням Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку від 17 жовтня 2006 р. № 1000 до реєстроутримувача про видачу дублікату [19]. Поява оригіналу та дублікату сертифікатів іменних акцій означатиме подвоєння кількості акцій, чого бути не може, оскільки не може подвоїтися частка в статутному фонді акціонерного товариства. Боржник-емітент може один раз виконати зобов'язання, що закріплене за іменною акцією.

2. Наприклад, особа продала 50 іменних цінних паперів зі 100 цінних паперів, на які було виписано сертифікат. Сертифікат на 100 цінних паперів особа здала реєстратору на перереєстрацію. Фахівці реєстратора виписали новому власнику сертифікат на 50 цінних паперів, попередньому власнику – також сертифікат на 50 цінних паперів, а старий сертифікат на 100 цінних паперів поклали до сховища. Якщо визнати, що сертифікат цінних паперів є цінним папером, то одночасно існуватимуть 3 сертифікати на 200 цінних паперів, чого бути не може.

3. Особа знерухоплює цінні папери на пред'явника. Зберігач відкриває рахунок у цінних паперах для власника, на якому відображає інформацію, яка є еквівалентом цінного паперу. Сертифікат цінного паперу на пред'явника при цьому поміщається до сховища депозитарної установи. З моменту відкриття «рахунку у цінних паперах» та зарахування на нього знерухомлених цінних паперів сертифікат цінного паперу на пред'явника перестає бути формою існування цінного паперу (бо не посвідчує права ним закріплені), хоча фізично існує. Якщо припустити, що сертифікат є цінним папером, то ми отримаємо два цінних папери (у «документарній» та «бездокументарній» формах одночасно).

Узагальненням сказаного є чергове підтвердження похідного характеру сертифіката іменного цінного паперу від запису в реєстрі власників іменних цінних паперів. Уявити фактичне панування власника над записом на пасивному «рахунку у цінних паперах» в системі депозитарного обліку зберігача, при «бездокументарній» формі існування цінних паперів, загалом важко.

На підставі зазначеного можна стверджувати, що право володіння на іменні емісійні цінні папери нівелюється і не проявляє себе. Нівелювання права володіння не повинно відлякувати, оскільки як властивість виключності так і властивість абсолютності, про які згадувалося вище, у цьому випадку не ущемлюються.

Нівелювання (зникнення) права володіння з тріади права власності не слід вважати великою правовою проблемою. Відсутність володіння була характерною для «безтілесних речей» у Стародавньому Римі, володіння не є характерною

ознакою (як вказувалося вище) для змісту права власності у Франції, Німеччині, Японії. Проблеми тріади права власності, розглянуті К. І. Скловським у роботі «Собственность в гражданском праве», також дають можливість «змиритися» зі зникненням права володіння певними об'єктами права власності [20, 118–144].

На підставі зазначеного виникає логічне запитання: якщо сертифікат іменних цінних паперів не є цінним папером, то чи впливає володіння ним на можливість реалізації права притримання кредитором до боржника?

Як було зазначено, законодавство України визначає цінні папери через поняття «документ». Відмінність між правовим режимом майнових прав, закріплених у документарній та бездокументарній формах існування цінних паперів, полягає у різниці правових засобів, які необхідно використовувати для їх здійснення і передання. Можна припустити, що якщо кредитор володіє сертифікатом на певній правовій підставі належних боржнику цінних паперів, то він, за наявності підстав для застосування притримання, може притримати цей сертифікат, лише звернувшись спочатку до реєстратора із заявою про внесення до реєстру цінних паперів запису про обтяження цінних паперів, права на які посвідчені відповідним сертифікатом, а потім і до суду – із заявою про стягнення на притримувані цінні папери. З огляду на особливості, зазначені вище, саме володіння сертифікатом іменних цінних паперів боржника без звернення до реєстратора наслідків застосування права притримання не матиме.

Слід зазначити, що, згідно з ч. 4 ст. 5 Закону України «Про Національну депозитарну систему та особливості електронного обігу цінних паперів в Україні», підтвердження права власності на цінні папери, у бездокументарній формі існування є виписка із рахунку у цінних паперах, яка не може бути предметом договорів, що спричиняють перехід права власності на цінні папери. Враховуючи викладене, вважаємо, що притримання цінних паперів у бездокументарній формі існування є неможливим.

Таким чином, не можуть бути об'єктом притримання такі цінні папери, що існують у бездокументарній формі за результатом їх розміщення у такій формі або переведення у таку форму шляхом знерухоплення: 1) акції; 2) облигації підприємств; 3) облигації місцевих позик; 4) державні облигації України; 5) казначейські зобов'язання України; 6) інвестиційні сертифікати; 7) іпотечні сертифікати; 8) іпотечні облигації; 9) сертифікати фондів операцій з нерухомістю.

Водночас можуть бути об'єктом притримання іменні цінні папери, розміщені в документар-

ній формі: 1) акції; 2) облігації підприємств; 3) облігації місцевих позик; 4) інвестиційні сертифікати; 5) іпотечні сертифікати; 6) сертифікати фонду операцій з нерухомістю; 7) а також будь-які цінні папери на пред'явника.

Видається можливим застосування притримання і до ордерних цінних паперів (які можуть існувати виключно в документарній формі існування), за винятком векселів, на які поширюється спеціальне законодавство, розроблене відповідно до Женевських вексельних конвенцій 1930 р.

Висновок. Враховуючи те, що цінні папери є об'єктом цивільних прав, прирівняних до речей, вони можуть бути об'єктом права притримання. Проте, з огляду на правові особливості цінних паперів як об'єктів цивільного права, слід вказати на те, що не всі вони за групою та формою, можуть бути об'єктом права притримання. На нашу думку, об'єктом притримання можуть бути лише цінні папери в документарній формі існування (пред'явницькі та ордерні, а також іменні цінні папери у разі звернення до реєстратора з заявою про обтяження прав за цими цінними паперами).

1. Цивільний кодекс України // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2003. – №№ 40–44. – С. 356.
2. Закон України «Про цінні папери та фондовий ринок» // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2006. – № 31. – С. 268.
3. Цивільний кодекс України. Постатейний коментар у двох частинах. – Ч. 1 / керівники авторського колективу та відповідальні редактори проф. А. С. Довгерт, проф. Н. С. Кузнєцова. – К. : Юстиніан, 2005. – 680 с.
4. Там само.
5. Закон України «Про національну депозитарну систему та особливості електронного обігу цінних паперів в Україні» // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 1998. – № 15. – С. 67.
6. Цивільний кодекс України: коментар / за заг. ред. Є. О. Харитонова, О. М. Калітенко. – Одеса : Юридична література, 2003. – 1080 с.
7. Радзівілл А. Притримання майна як новий вид забезпечення прав сторін у договорі / А. Радзівілл // Юридичний журнал. – 2005. – № 6. – С. 79–80.
8. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України : У 2 т. / за відповід. ред. О. В. Дзери (кер. авт. кол.), Н. С. Кузнєцовой, В. В. Луця. – К. : Юрінком Інтер, 2005. – Т. II. – 1088 с.
9. Калимов Д. Удержание как новый способ обеспечения кредитов / Д. Калимов // Банкаўскі веснік. – 2002. – Чэрвень. – С. 11–13.
10. Южанин Н. В., Рыбаков В. А. Удержание как способ обеспечения исполнения обязательств / Н. В. Южанин, В. А. Рыбаков // Арбитражный и гражданский процесс – 2002. – № 2. – С. 22–26.
11. Якушина Л. Н. Удержание в системе способов обеспечения исполнения обязательств: Автореф. дисс... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Л. Н. Якушина / Самарская государственная экономическая академия – Казань, 2002. – Екатеринбург, 2006. – 17 с.
12. Калимов Д. Удержание как новый способ обеспечения кредитов / Д. Калимов // Банкаўскі веснік. – 2002. – Чэрвень. – С. 11–13.
13. Сарбаш С. В. Право удержания как способ обеспечения исполнения обязательств / С. В. Сарбаш. Изд. 2-е, исправленное. – М. : Статут, 2003. – 251 с.
14. Карнаух Т. М. Притримання як спосіб забезпечення виконання зобов'язань : Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Т. М. Карнаух / Харківський національний ун-т внутрішніх справ. – Х., 2008. – 19 с.
15. Гражданский кодекс Российской Федерации для предпринимателей. Комментарий. – Ч. 1 – М. : Фонд «Правовая культура», 1995. – С. 229.
16. Гражданское право : учебник. В 2-х т. / отв. ред. проф. Е. А. Суханов. – М. : Издательство БЕК, 1998. – Т. 1. – 816 с.
17. Гражданское право России : курс лекций. – Ч. 1. – М. : Юридическая литература, 1996. – С. 171.
18. Право власності в Україні : навч. посіб. / О. В. Дзера, Н. С. Кузнєцова, О. А. Підпригора та ін.; за заг. ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнєцовой. – К. : Юрінком Інтер, 2000. – 816 с.
19. Положення про порядок ведення реєстрів власників іменних цінних паперів, затвердженого рішенням Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку від 17 жовтня 2006 року № 1000 // Офіційний вісник України. – 2007 р. – № 6 від 05/02/2007. – С. 94, стаття 233, реєстр. код 38563/2007.
20. Скловский К. И. Собственность в гражданском праве. Учебно-практическое пособие / К. И. Скловский. – М. : Дело, 1999. – 512 с.

V. Pospolitalak

SECURITIES AS OBJECT OF RIGHT FOR HOLDING

The article is devoted research of securities as objects of right for holding. The special attention is spared possibility of holding of securities in non-documentary form and nominal securities.